

ירושתנו

ה'תשע"ט

ספר שנה

לתורתם של חכמי אשכנז
אורחותיהם ומנהגיהם, מסורות
וזכרונות, מחקרים וסקירות

כולל לוח מנהגי בית הכנסת לשנת תשע"ט

ספר עשירי

מכון מורשת אשכנז
בני ברק פרוס שנת תשע"ט

אמירת פיוטי 'אקדמות' ו'יצוב פתגם' בחג השבועות*

הקדמה

בספרות ההלכה הרווחת בתקופת רבותינו הראשונים – סמ"ג, רמב"ם ומרדכי – לא מצאנו התייחסות לחג השבועות, שהרי חג זה מתייחד בכך שאין לו כל ייחודיות הלכתית. לקראת סוף תקופת רבותינו הראשונים, המקור העיקרי ללימוד ההלכה היה ספר הטורים, שכתבתו הסתיימה בין השנים ה' צ"ק-ב'טור או"ח ס' תצד, מתייחס באופן ישיר לחג השבועות ולמנהגיו ומונה כמה הלכות הנוגעות לחג השבועות, וזו לשונו בדילוגים ובהוספת ציוני סעיפים: א. סדר התפילה כמו ביום טוב של פסח אלא שאומרים... יום חג שבועות... זמן מתן תורתנו.

ב. במוסף מזכיר קרבנות המוספין וביום הבכורים וגו' עד ושני תמידין כהלכתן.
ג. גומרין ההלל.

ד. מוציאין ב' ספרים וקורין ביום הראשון ה' בפרשת וישמע יתרו מביחדש השלישי עד סוף סדרא, מפטיר קורא בשני וביום הבכורים.
ה. מפטיר במרכבה דחזקאל ומסיים בפסוק ותשאני רוח.
ו. ביום השני קורין בפרשת כל הבכור... ומפטיר קורא כמו אתמול.
ז. מפטיר בחבקוק מן וה' בהיכל קדשו...

ח. נוהגין בכל המקומות לומר במוסף אחר חזרת התפלה אזהרות העשויות על מנין המצות...

למרות ההתייחסות הישירה לחג השבועות, עדיין נותר הרושם שהוא חג ללא מאפיינים מיוחדים, והמחבר מוצא מקום להידרש לסדרי התפילה בלבד, שמתוכם, רק מנהג אמירת האזהרות הוא ייחודי לשבועות.

בשנת ש"י נדפס לראשונה חיבורו של ר' יוסף קארו, 'בית יוסף', כפירוש לספר הטורים. המחבר מבאר בהקדמה לספרו, שמגמתו להראות את מקורותיו של הטור וגם להוסיף עליו ידיעות נוספות. בסימן שאנו עוסקים בו, מוסיף הבית יוסף על הטור כמה דברים: א. איסור להתענות במוצאי חג השבועות.

ב. קיים מושג של "אסרו חג" גם לחג השבועות.

ג. לדברי הטור שגומרין בו ההלל, מציין את מקורו במסכת ערכין פרק שני (י ע"א).

ד. על מה שכתב הטור לעניין קריאת התורה וההפטרה, מציין מקורות במסכת מגילה.

* חלק מן המאמר כבר פרסמתי בחיבורי 'פרשנות השלחן ערוך לאורח חיים ע"י חכמי פולין במאה הי"ז', רמת גן תשע"ה, עמ' 341-353. לקראת הפרסום המחודש חזרתי ושנית משנה זו והוספתי דברים הרבה.

הלכה נוספת הקשורה לשבועות נזכרת בספר 'בית יוסף', אך שלא במקומה. הכוונה למנהג קריאת מגילת רות. והיא מופיעה בהלכות תשעה באב, סימן תקנט, שם כתב 'בית יוסף': "כתבו הגהות מיימוני: יש במסכת סופרים דאמגילת רות וקנינות... מברך אשר קדשנו במצותיו וצונו על מקרא מגילה. וכן נהג הר"ם. אכן יש לאמרה בנחת ובלחש. עכ"ל. והעולם לא נהגו לברך כלל על שום מגילה חוץ ממגילת אסתר".

כחלוף חמש עשרה שנה, בשנת שכ"ה הדפיס ר' יוסף קארו את חיבורו 'שלחן ערוך', שהוא הלכה מתומצתת בלי מקורות, מתוך ספרו בית יוסף, ושם חוזר על דברי הטור בענייננו מבלי להוסיף כלום. כמו כן, לא הביא את מנהג קריאת מגילת רות בחיבור זה, והדבר מצריך הסבר. כאמור, בספרי הלכה חשובים אין יחס מיוחד לחג השבועות. ההתייחסות היא בעיקר לסדרי התפילה, הדומים לשאר החגים. הטור מביא מנהג אחד מיוחד – אמירת אזהרות. בסביבות שנת ש"ל הדפיס הרמ"א את הגהותיו ל'שלחן ערוך'. כידוע, חלק נכבד מהגהותיו הן הוספות ממקורות אשכנזיים שלא הובאו בבית יוסף. הרמ"א הוסיף כמה מנהגים בהלכות חג השבועות:

א. "נוהגין לשטוח עשבים בשבועות בבית הכנסת והבתים, זכר לשמחת מתן תורה".
 ב. "נוהגין בכל מקום לאכול מאכלי חלב ביום ראשון של שבועות; ונ"ל הטעם שהוא כמו השני תבשילין שלוקחים בליל פסח, זכר לפסח וזכר לחגיגה, כן אוכלים מאכל חלב ואח"כ מאכל בשר. צריכין להביא עמהם ב' לחם על השלחן שהוא במקום המזבח, ויש בזה זכרון לב' הלחם שהיו מקריבין ביום הבכורים".
 ג. לענין קריאת מגילת רות כותב בסי' תצ: "נוהגין לומר רות בשבועות. והעם נהגו שלא לברך עליהם על מקרא מגילה ולא על מקרא כתובים".
 כאן המקום לציין שבחיבורו של הרמ"א 'דרכי משה', הדומה במגמתו ל'בית יוסף', שנכתב לפני שהוסיף את הגהותיו לשו"ע, לא נמצא דבר בעניין חג השבועות.
 לאחר שנים ספורות, בשנת ש"ן, הדפיס תלמידו ר' מרדכי יפה את ספריו – ספרי הלבושים. בהלכות שבועות הוא מוסיף – לצד המנהגים שהביא רבו הרמ"א – מספר דברים שלא הובאו בחיבורו של רבו:

א. "ואומרים אקדמות אחר פסוק ראשון – בשעת העלייה הראשונה".
 ב. "ונוהגין לומר יציב פתגם... אחר פסוק ראשון שיש בו ג"כ מענין המרכבה והמלאכים".
 ג. "במוסף אחר התפלה אומרים אזהרות" – מנהג שלא הובא ב'בית יוסף' ובהגהות הרמ"א, אבל הובא ב'טור'.

הרמ"א והלבוש מביאים בדרך כלל מקורות אשכנזיים קדומים, כגון מנהגי מהרי"ל, מתוך חיבורים שנכתבו זמן רב לפני דורו של ר' יוסף קארו. ואכן, בספרי ר' אברהם קלויזנר, מהרי"ל, ר' אייזק טירנא ובהגהות ומנהגים שנוספו עליו, יש כמה מנהגים לחג שבועות שלא הובאו

ב'טור' ו'בית יוסף', כמו שטיחת פרחים ועשבים בחג, אכילת מאכלי חלב, אמירת 'אקדמות' ו'ציב פתגם' וקריאת מגילת רות.

בשנת ת', נדפס לראשונה חיבורו של ר' יואל סירקיש לטור או"ח. בסימן זה אינו מוסיף כלום על דברי הטור, מסיבה פשוטה: בהקדמה לחיבורו הוא כותב שכוונתו לבאר דברי הטור, וכאן אין מה להוסיף או להעיר עליו, שהרי הכל מובן.

אמירת הפיוטים 'אקדמות' ו'ציב פתגם'

אחת הסוגיות שהעסיקו את נושאי כלי השו"ע, היא אמירת פיוטי 'אקדמות' ו'ציב פתגם'. כידוע, אחד הפיוטים שעדיין נאמרים בכל בתי הכנסת, גם בקהילות שמחקו בקפדנות את כל הפיוטים, הוא הפיוט הנאמר בחג השבועות - 'אקדמות מילין'.¹ וכפי שאמר מי שאמר:

1 בענין אמירת אקדמות ראה: אליעזר לאנדסהוטה, עמודי העבודה, עמ' 164-165; ר' דוידזון, אוצר השירה והפיוט, א, עמ' 332, מספר 7314; אלכסנדר גרעניץ, 'השערה על דברים אחרים', המליץ שגה (1863) גלי' 12 עמ' 12 (192); פלמוני, 'ציב פתגם', עלי הדס, אודיסה תרכ"ה, עמ' 107-105 [מאריך כדעת הט"ז]; ר' חיים שובין, מבוא לסדר פיוט אקדמות עם פירוש שני המאורות, ווילנא תרס"ב, עמ' 25-11; יצחק אלבוגן, התפילה בישראל בהתפתחותה ההיסטורית, תל-אביב תשמ"ח, עמ' 143, 251; ר' יהודה ליב מימון, חגים ומועדים,³ ירושלים תש"י, עמ' רסד-רסח; ר' נפתלי ברגר, 'תפילות ופיוטים בארמית בסדר התפילה ובמיוחד תולדותיה ומקורותיה של שירת אקדמות', בני ברק תשל"ג [חיבור זה ראוי לציון. זוהי עבודת דוקטורט שנכתבה בבודפסט בהונגריה, ורק בתשל"ג תורגם לעברית. הוא מקיף היטב את כל הנושא]; ר' שלמה יוסף זיון, מועדים בהלכה, עמ' שעא-שעב; מיכאל ששר, 'מדוע חובר פיוט ה"אקדמות" בארמית?', שנה בשנה, כה (תשמ"ד), עמ' 347-352; שלמה אשכנזי, אבני חן, ירושלים תש"ן, עמ' 118-116; יונה פרנקל, מחזור לרגלים, שבועות, ירושלים תש"ס, עמ' י ועמ' כח ואילך; עזרא פליישר, שירת הקודש העברית בימי הביניים, ירושלים תשס"ח, עמ' 471-472; הנ"ל, תפילות הקבע בישראל בהתהוותן ובהתגבשותן, ב, ירושלים תשע"ב, עמ' 1096, 1166-1167; ר' בצלאל לנדא, 'על פיוט אקדמות ומחברו', ארשת: קובץ מוקדש לעניני תפילה ובית-הכנסת ב (תשמ"ג), עמ' 121-113; ר' בנימין שלמה המבורגר, 'גדולי הדורות על משמר מנהג אשכנז', בני ברק תשנ"ד, עמ' 113-108; ר' דויד יצחקי, בסוף 'לוח ארש', ירושלים תשס"א, עמ' תקמא-תקמב; ר' יהונתן נוימן, 'התרגום של חג השבועות', קולמוס 112 (תשע"ב), עמ' 4 ואילך; ר' צבי רבינוביץ, עיוני הלכות, ב, בני ברק תשס"ד, עמ' תנב-תסז; פרדס אליעזר, ברוקלין תש"ס, עמ' קצח-רכו; ר' טוביה פריינד, מועדים לשמחה, ו, עמ' תסה-תעה; ר' אהרן מיאסניק, מנחת אהרן, ירושלים תשס"ח, עמ' קטו-קכד; ר' יצחק טעסלער, פניי מנהג, חג השבועות, מונסי תשס"ח, עמ' רכח-רמט; Menachem Silver, "Akdumus and Yetziv Pismo in History and Literature, Jewish Tribune, May 29th 1990, p. 5; Jeffrey Hoffman, "Akdmut: History, Folklore, and Meaning," *Jewish Quarterly Review* 99:2 (Spring 2009), pp. 161-183; E. Kanarfogel, *The Intellectual History and Rabbinic Culture of Medieval Ashkenaz*, Detroit 2013, pp. 387-388. לענין הסיפור על בעל האקדמות ו'עשרת השבטים' ראה: אליה רבה, ס"ה תצד ס"ה ק שכתב: "נמצא בלשון אשכנז ישן נושן מעשה באריכות דעל מה תקנו אקדמות". וראה אליעזר לאנדסהוטה, עמודי העבודה, עמ' 165; משה שטיינשניידער, ספרות ישראל, ווארשא תרנ"ז, עמ' 417 והערה 1 שם; ר' אברהם יגל, נדפס מכ"י ע"י אברהם נאבואיר, 'קבוצים על עניני עשרת השבטים ובני משה', קובץ על יד ד (תרמ"ח) (סדרה ראשונה), עמ' 39; יצחק בן יעקב, אוצר הספרים, עמ' 384 מספר 1825 והערות רמ"ש שם; הערות שלמה ראבין, בתוך: ר' יהודה אריה ממודינה, שלחן ערוך, וויען תרכ"ז, עמ' 67; ר' חיים שובין, מבוא לסדר פיוט אקדמות עם פירוש שני המאורות, ווילנא תרס"ב, עמ' 13; ר' דובערוש טורש, גנזי המלך, ווארשא תרנ"ו,

"*Akdamus may well be Judaism's best known and most beloved piyut*".²

עמ' 109; יצחק ריבקינד, 'די היסטארישע אלעגאריע פון ר' מאיר ש"ץ', ווילנא תרפ"ט; הנ"ל, 'מגלת ר' מאיר ש"ץ', הדואר 9 (1930) עמ' 507-509; ישראל צינברג, תולדות ספרות ישראל, ד, תל-אביב תשי"ח, עמ' 90-92; [ובהערות של מנדל פיקאדו שם עמ' 253]; ישראל צינברג, מכתב ליצחק ריבקינד, בתוך: תולדות ספרות ישראל, ז, עמ' 216-217; ר' יהודה זלוטניק (אבידע), בראשית במליצה העברית, ירושלים תרצ"ח, עמ' 33; מכתב של ר' יחזקיהו פיש הי"ד מהאדאס [נדפס מכ"י בתוך: ר' יחיאל גולדהבר ור' חנני' לייכטאג (עורכים), גנוי יהודה, ב, חמ"ד תשע"ה], עמ' רנח; אברהם רובינשטיין, 'קונטרס 'כתית למאור של יוסף פערל', עלי ספר ג (תשל"ז), עמ' 148; עלי יסיף, 'תרגום קדמון ונוסח עברי של מעשה אקדמות', בקורת ופרשנות 9-10 (תשל"ז), עמ' 214-228; הנ"ל, סיפור העם העברי, ירושלים תשנ"ד, עמ' 384, 659; יוסף דן, 'תולדותיו של מעשה אקדמות בספרו העברית', בקורת ופרשנות 9-10 (תשל"ז), עמ' 213-197; ר' משה בלוי, 'הסיפור המוזר של חיבור אקדמות', קולמוס 26 (תשס"ה), עמ' 12-15; ר' טוביה פריינד, מועדים לשמחה, ו, עמ' תעו-תפט; ר' נחום רונשטיין ור' משה אייזיק בלוי, 'מנהג אמירת אקדמות והמעשה המופלא שנקשר בו', קובץ בית אהרן וישראל, שנה כט, גליון ה (קעג) (תשע"ד), עמ' צא-קו [בלוי אף הדפיס גירסה מורחבת של המאמר בחוברת אנונימית]. יש לציין שר' ישראל משקלוב האמין שהסיפור על בעל האקדמות ועשרת השבטים היה אמת, ראה במכתב שלו לעשרת השבטים, בתוך: אברהם יערי, אגרות ארץ ישראל, רמת גן תשל"א, עמ' 347-348 [=אברהם נאביאר, 'קבוצים על עניני עשרת השבטים ובני משה', קובץ על יד ד (תרמ"ח) (סדרה ראשונה), עמ' 54]; ר' דוד אהרן ווישנעוויץ, קונטרס מציאת עשרת השבטים, בסוף: מטה אהרן, ירושלים תרס"ט, בדף פא ע"א; וראה המכתב שנדפס ממנו ע"י אריה מורגנשטרן, גאולה בדרך הטבע, ירושלים תשנ"ז, (מהדורה שניה), עמ' 125. [על המכתב ור' ישראל משקלוב ראה מאמר המקיף של ידידי ר' יחיאל גולדהבר, 'מאמציו של רבי ישראל משקלוב למציאת עשרת השבטים', חצי גיבורים - פליטת סופרים, ט (תשע"ו), עמ' תשסט-תתנן]. הפיוט זכה לפירושים רבים כמו: ר' חיים שובין, סדר פיוט אקדמות עם פירוש שני המאורות, ווילנא תרס"ב; ר' אהרן מיאלידע, באור שירת אקדמות, ווארשא תרס"ד; ר' חיים יאנאווסקי, קנין טוב, פיעטרקוב תרס"ח; ר' שמואל ווענגראב, פיעטרקוב תרפ"ו. ביבליגריפיה של פירושים נמצא בסוף Rabbi Salomon, *Akdamus Millin*, New York 1980, pp. 149-151.

וראה עדותו של הרב יעקב משה חרל"פ על פגישתו הראשונה עם הרב קוק, הובאה ע"י יאיר חרל"פ, שירת הי"ם, בית אל תשע"ב, עמ' 321. וראה ר' משה צבי נריה, מועדי הראי"ה, בני ברק תשנ"א, עמ' תקד-תקז. וראה סדר מנהגי כל השנה בק"ק אשכנזים במנוחה, מן הגנוזים, ו (תשע"ה), עמ' קלד-קלה [משנת תק"ן] שנהגו לומר אדון עולם וחלק מההלל בניגון של אקדמות. יש לציין שבויניציאה שצ"ט, נדפס קוני' קטן עם זמר לשבת קודש בשם 'מזמור שיר ליום השבת', מאת ר' מאיר משברשין, בשערו נכתב: "זמרים בהכנסת כלה בנגון אקדמות". [נדפס לאחרונה בתוך: אוצר ממעונות אריות, א, ירושלים תשע"ז, עמ' רעה-רעז]. עוד מקורות שנהגו לומר פיוט זה ראה: זכרונות ומסורות על ה'חתם סופר', בני ברק תשנ"ו, עמ' 206; ברוסיה בערך בשנת ת"ר, ראה Pauline Wengeroff, *Memoirs of a Grandmother*, California 2010, Vol. 1, p. 150; על מינסק בשנת 1860 בערך, ראה: אלכסנדר הורוויץ, א, זכרונות פון צוויי דורות, ניו יורק תרצ"ה, עמ' 143; על ישיבת מיר בשנת 1938, ראה: Claude Guenheim, *Letters From Mir*, Editor: New York 2014, p. 147; ר' שלום מקאדינאו, משמרת שלום, ירושלים תשס"ג, עמ' רמד; על מנהג חב"ד ראה: ר' אברהם לאוואוט, שער הכולל, ברוקלין תשנ"א, פרק מ אות יז, עמ' צב; ר' יהושע מונשיין, אוצר מנהגי חב"ד, ניסן-סיון, ירושלים תשנ"ו, עמ' שב-שד.

ויש לציין שאף כמה חיבורים סאטיריים נכתבו במבנה דומה לאקדמות או בניגון שלו. ראה: Israel Davidson, *Parody in Jewish Literature*, New York 1966, pp. 229, 232, 207, 121, 142, 172, 191.

Rabbi Avi Gold, *The Complete Artscroll Machzor*, Shavuot, New York 1991, p. 288. 2
לומר ש'אקדמות' הינו הפיוט הידוע והאהוב ביותר בעם ישראל].

פרופ' עזרא פליישר, כותב אודות האקדמות:

שיריו הארמיים של ר' מאיר זכו לתפוצה גדולה בקהילות אשכנז ועוררו התרגשות והתפעלות בלב הרבה דורות של מתפללים. בתוך אלה או בראשם, עומד שירו המוכר ביותר של המשורר 'אקדמות מילין', פתיחה לתרגום הקריאה ביום ראשון של שבועות. קטע זה הנאמר בימינו אפילו בבתי כנסיות שאין אומרים בהם עוד שום פיוט, נעשה סימן היכר של חג השבועות. שגבו ועוצמת לשונו, צורתו המשוכללת ותכניו המרגשים, מצדיקים בהחלט את פרסומו.³

הפיוט 'אקדמות' חובר ע"י ר' מאיר ש"ץ, בן זמנו של רש"י.⁴ אמנם מנהג אמירת אקדמות בשבועות לא הוזכר בספרי הלכה מתקופת הראשונים, ר' יוסף קארו לא מזכירו בחיבוריו 'בית יוסף' ו'שלחן ערוך', וכן הרמ"א נמנע מלהזכירו ב'דרכי משה' או בהגהותיו. 'ציון כי אין בכך דבר יוצא דופן, שהרי אמירת פיוטים בשבתות ובימים טובים היו חלק אינטגרלי מהתפילה, ולא מעשה חריג, ועל כן לא נדרשו להזכיר את הפיוטים - ובכללם אמירת אקדמות - בספרי ההלכה. המנהג גם לא מוזכר בב"ח, נחלת צבי או עולת שבת. לעומתם, החיבור ההלכתי הראשון שמביא את המנהג הוא ה'לבוש' שנדפס, כאמור, לראשונה בשנת ש"ץ: "ואומרים אקדמות אחר פסוק ראשון - בשעת העלייה הראשונה". כנראה מצא לנכון להזדקק למנהג, בשל ייחודיותו - אמירתו בתוך קריאת התורה, בין הברכות. ייחודיותו של עניין זה מעוררת קושי הלכתי, כפי שהעיר על כך ר' דוד הלוי, באמצע המאה השבע עשרה, בספרו 'טורי זהב':

על מה שנוהגים במדינות אלו לקרות פסוק הראשון ואח"כ מתחילין אקדמות מילין כו'. יש לתמוה הרב[נה] היאך רשאים להפסיק בקריאה, דהא אפי' לספר בד"ת אסור כמ"ש בסי' קמ"ו וכל ההיתרי' הנזכרים שם אינם כאן כ"ש בשבת הזה שהוא אינו

3 עזרא פליישר, תפילות הקבע בישראל בהתהוותן ובהתגבשותן, ב, ירושלים תשע"ב, עמ' 1112.

4 על ר' מאיר ש"ץ ראה: Leopold Zunz, *Literaturgeschichte Der Synagogen Poesie*, Hildesheim: 1966, pp. 145-151; יום טוב ליפמן צונץ, מנהגי תפילה ופיוט בקהילות ישראל, ירושלים תשע"ו, עמ' 20; ר' וואלף היידנהיים במבוא לפיוטים בתוך 'מחזור לשמחת תורה', רעדלעהיים תקצ"ב, דף ד ע"ב-ה ע"א; אליעזר לאנדסהוט, עמודי העבודה, עמ' 162-167; ר' חיים שובין, מבוא לסדר פיוט אקדמות עם פירוש שני המאורות, ווילנא תרס"ב, עמ' 11-25; ר' נפתלי ברגר, 'תפילות ופיוטים בארמית בסדר התפילה ובמיוחד תולדותיה ומקורותיה של שירת אקדמות', בני ברק תשל"ג, עמ' כז-כח; אברהם גרוסמן, חכמי אשכנז הראשונים, ירושלים תשס"א, עמ' 292-296; ישראל תא-שמע, התפילה האשכנזית הקדומה, עמ' 35, 39; Katrin Kogman-Appel, *A Mahzor from Worms*, Cambridge 2012, p. 66, 223.

לענין חתימת שמו ראה מה שכתב ר' אליהו בחור, ספר התשבי, בני ברק תשס"ה, עמ' רמח ערך רב. וראה 'אגרות הפמ"ג', אגרת ה, אות יא [שם, עמ' שפה], שאחר שהעתיק דברי התשבי כותב: "כי התשבי נאמן יותר ממאה עדים".

עוד פיוטים ממנו ראה: ר' משה רוזנווסר, 'פירוש ומקורות ליוצר לשבת נחמו' (שחיבר ר' מאיר בר יצחק - בעל האקדמות), ירושתנו ב (תשסח), עמ' רנט-רעו; Alan Lavin, *The Liturgical Poems of Meir bar Isaac*, Edited with and Introduction and Commentary, PhD dissertation JTS Seminary 1984. וראה: פיוטים לארבע פרשיות עם פירוש רש"י ובית מדרשו, ירושלים תשע"ד, עמ' קט ועמ' קנא מה שהובא בשמו [תורה לידירי ר' יוסף מרדכי דובאוויק על עזרתו במקור האחרון].

מענין הקריאה כלל למה יש לנו להפסיק.⁵ ושמעתי מקרוב שהנהיגו רבנים מובהקים לשורר אקדמות קודם שיתחיל הכהן הברכה של קריאת התורה וכן ראוי לנהוג בכל הקהילות...

לדעת הט"ז, אמירת אקדמות אחר הפסוק הראשון נחשבת הפסק, ופיוט זה 'אינו מענין הקריאה' ואמירתו נוגדת את ההלכה. הוא מתעד שמועה שרבנים מובהקים הנהיגו לשורר אקדמות קודם הברכה, כדי שלא יהיה הפסק, וכן לדעתו ראוי לנהוג. לא ידועה זהותם של אותם הרבנים, אבל אולי הכוונה לרבני ונציה המוזכרים בחיבורו של בן הדור, ר' אפרים ב"ר יעקב הכהן, אב"ד וילנא (חי בין השנים שע"ו-תל"ח), שו"ת שער אפרים, שנדפס לראשונה בשנת תמ"ח (לאחר פטירת הט"ז):

אשר שאלוני ודרשוני חכמי ק"ק ויניציאה העיר... אודות דברי ריבות אשר בשעריהם בענין הפיוט אקדמות שנוהגים האשכנזי' לאומרו בחג השבועות בשעת קריאת התורה אחר פסוק ראשון של בחודש השלישי. וחדשים מקרוב באו לבטל המנהג ההוא מטעם שאסור להפסיק בקריאת התורה ורוצים שיאמרו קודם קריאת התורה אם יש כח בידם לבטל מנהג הקדמונים מטעם הנז' או נאמר שלא יכלו לבטל מנהג אבותינו הקדושים... מטעם אל תטוש תורת אמך ואף שהוא נגד הדין מנהג עוקר הלכה.⁶ חכמי ונציה האיטלקים לא הורגלו למנהג האשכנזי וניסו לשנותו על פי כללי ההלכה שבידיהם. על כל פנים, גם אם לא נקבל השערה זו ולא נוזהה את חכמי ונציה כאותם הרבנים המובהקים שמזכיר הט"ז, למעשה דעת הט"ז היתה כמותם, שאין להפסיק בקריאת התורה. אם כי הוא נזהר שלא לבטל אמירת אקדמות לגמרי, אלא רק לשנות את מועד אמירת הפיוט. ולאמיתו של דבר, כבר בשו"ת 'נחלת יעקב', בתשובה שנכתבה באיטליה בשנת שפ"א, נאמר בין השאר: "והיום הסירותי חרפת מצרים המצרים הדוברים עתק על מנהג האשכנזים הנוהגים לאמר שבח אקדמות מילין ביום חג השבועות ומפסיקין בין הברכות רק שקוראין פסוק ראשון בחודש השלישי..."⁷.

על כל פנים, ר' אפרים הכהן מעיד בתשובה הנ"ל שנכתבה באותו זמן שר' דוד הלוי כתב את ספרו: "שבמדינת פולין ורוסיא ואגפיהם בקצת מקומות אומרים אותו קודם קריאת

5 אי"ה במאמר נפרד אדון לפרש כוונת הט"ז בסי' קמו, מה נחשב הפסק ומה אינו נחשב הפסק לדעת מהרי"ל וסיעתו.

6 שו"ת שער אפרים, וזלצבאך תמ"ח, סי' י. עליו ראה: מאיר וונדר, אלף מרגליות, ירושלים תשנ"ג, עמ' 396-397; ובמבואו המקיף של ר' משה קינסטליכער בתוך: שו"ת שער אפרים, ירושלים תש"ע. יש לציין שדברי השער אפרים הובאו אצל ר' שלמה זאב קליין, 'דברי הפיוטים וזעקתם', מילהוין תרי"ט, עמ' 2. [ספר נדיר זה נדפס מחדש ע"י ידידי דר' שלמה שפרכר ז"ל, בתוך 'קובץ ארשת שפתנו', ברוקלין תשס"א].

7 ר' יהושע יעקב היילפרין, שו"ת נחלת יעקב, פדוואה שפ"ג, סי' מו. דבריו הובאו בנוהג כצאן יוסף, עמ' רלז. וראה מקור חיים סי' קמו בקיצור הלכות, ד"ה אפ' בין גברא לגברא, עמ' ריח. על הספר ראה: שמואל גליק, קונטרס התשובות החדש, ב, ירושלים תשס"ז, עמ' 738-349.

התורה...⁸ כארבעים שנה לאחר שהט"ז נדפס לראשונה כתב ר' יעקב ריישר: "ומקורב שהיו רוצים לשנות המנהג בשביל דברי הט"ז ולא עלתה בידם לשנות המנהג".⁹ וכן העיד ר' משה יקותיאל קופמאן כ"ץ חתנו של המג"א בחיבורו 'חקי חיים' שנדפס לראשונה בשנת ת"ס: "מנהג שלנו שאנו קורין בחג השבועות אקדמו' אחרי פסוק ראשון...".¹⁰

המקורות הקדומים ביותר של אמירת אקדמות כפי המנהג המקורי, דווקא לאחר הפסוק הראשון של קריאת התורה, הוא ספר המנהגים לר' אברהם קלויזנר,¹¹ מהרי"ל,¹² ר' איזיק טירנא,¹³ ר' זלמן יענט,¹⁴ מנהגים של קהילת רגנשבורג,¹⁵ 'מעגלי צדק',¹⁶ 'לבוש',¹⁷ ובספר המנהגים מאת ר' שמעון גינצבורג שנכתב ביידיש-דויטש¹⁸ ובכמה מחזורים קדומים.¹⁹

8 שו"ת שער אפרים, סי' י.

9 חק יעקב, שם ס"ק ג. עליו ראה: רב צעיר, תולדות הפוסקים, ג, ישראל תש"ז, עמ' 187-191; ש' שילה, 'הרב יעקב ריישר בעל הספר שבות יעקב', אסופות, יא (תשנ"ח), עמ' סה-פ.

לשו"ת שער אפרים מציינים: 'חקי חיים', דף קצח ע"א; אליה רבה, שם, ס"ק ה; ר' יוסף שטיינהרט, שו"ת זכרון יוסף, פיורדא תקל"ג, סי' ה, (ד"ה תשובה); נוהג כצאן יוסף, עמ' רלח.

10 חקי חיים, ברלין ת"ס, דף ל ע"א. והשווה דבריו שם, דף קצח ע"א- ע"ב: "ש"א סי' י"ד טעם לשבח על מנהג שלנו". עליו ראה: א"י בראדט, פרשנות השלחן ערוך לאורח חיים ע"י חכמי פולין במאה ה"י, רמת גן תשע"ה, עמ' 44.

11 ספר המנהגים לר' אברהם קלויזנר, ירושלים תשס"ו, עמ' קכא.

12 מהרי"ל, עמ' קסב.

13 ספר המנהגים לר' איזיק טירנא, עמ' סט.

14 נדפס בתוך: ספר המנהגים לר' איזיק טירנא, ירושלים תש"ס, עמ' קעא.

15 קובץ על ידי י"ט (תשס"ו), עמ' 281. מנהגים אלו נכתבו בשנת רכ"ו.

16 מעגלי צדק, עמ' פח. ה'מעגלי צדק' נדפס לראשונה במחזור בשנת ש"י בשאלוניקי, ולאחרונה הודפס חלק ההלכות מתוך המחזור ע"י יצחק הערשקוויטש, ירושלים תש"ס. ראה עליו: י"ש עמנואל, מצבות שאלוניקי, א, ירושלים תשכ"ג, עמ' 36, 69-68; מ' בניהו, 'רבי שמואל יפה אשכנזי', תרביץ, מב, תשל"ג, עמ' 424-423 והע' 37; מ"ש מולכו, מצבות בית העלמין של יהודי שאלוניקי, תל אביב תשל"ה, עמ' 60-59; י' ריבקינד, דיקדוקי ספרים, קרית ספר ד (תרפ"ז), עמ' 278, מס' 32; ד' גולדשמידט, מחקרי תפילה ופיוט, עמ' 252-265; מאיר בניהו, הדפוס העברי בקרימונה, ירושלים תשל"א, עמ' 178-141.

המג"א הביא הרבה פעמים בשמו, כמו נה: יז, פח: ג, קלא: י, תכו: א, תלא: ה, תלו: יז, תכו: א, תני: ב, תנג: יא, תקפא: ד, תקפא: ז, תקפא: ח, תקפב: ח, תקפג: ב, תקפד: ג, תקפט: ד, תרכד: ז, תרכט: ה, תרנא: יט, תרנא: כא, תרנח: יב, תרסא: י, תרעב: [X2], תרעב: ה, תרעג: ז, תרפא: א, תרפח: יא, תרצ: יט, תרצא: ח. ולפעמים בלי לציין למקורו.

17 מקור קדום יותר למנהג אמירת אקדמות נמצא במחזור עתיק של וורמייזא שכתיבתו נגמרה בשנת ה'ל"ב. ראה ע"ז: ד' גולדשמידט, מחקרי תפילה ופיוט, ירושלים תשנ"ו, עמ' 17; עזרא פליישר, תפילות הקבע בישראל בהתהוותן ובהתגבשותן, ב, ירושלים תשע"ב, עמ' 1166-1167. ורק מזמן כלשהו ומטעם בלתי ידוע הפסיקו לאומרו בשבועות, ראה: ר' יאיר חיים בכרך, מקור חיים, סי' תצד, שהעיד על וורמייזא בזמנו שלא אמרו אקדמות. והשווה: ר' יוזפא שמש, מנהגים דק"ק וורמייזא, א, עמ' קיב. וראה מה שכתב בזה ר' יודא ליווא קירבום, מנהגות וורמייזא, ירושלים תשמ"ז, עמ' רנח. וראה עוד פליישר, שם, עמ' 1167; יום טוב ליפמן צונץ, מנהגי תפילה ופיוט בקהילות ישראל, ירושלים תשע"ו, עמ' 70; ר' איסר בער וולף, 'היהודים בווארמס', ירושתנו ד (תש"ע), עמ' רפד.

18 חיבור זה נדפס לראשונה במנטובה ש"ן. מכון מורשת אשכנז עובד על תרגום הספר לעברית ותודה לר'

וכן נהגו למעשה באשכנז: בפרידבורג²⁰, פרנקפורט²¹, פיורדא²², וירצבורג²³ ובקהילות האשכנזים בוורונה שבאיטליה²⁴ ובק"ק אשכנזים במנטובה.²⁵

הט"ז חולק על המנהג הקדום ועל המקורות הקדומים שתיעדו מנהגים אלו. אין ספק שהט"ז הכיר את מקור המנהג, ולא עוד אלא שהוא עצמו משתמש במקורות אלו בחיבורו פעמים רבות, אבל יתכן כי דווקא בשל חשיבותם בזמנו בפולין ובאשכנז, העדיף להשיג עליהם מבלי להזכיר את שמם.

והנה, ר' אפרים הכהן מוילנא הגן בתשובתו הנזכרת על אמירת אקדמות כמנהג המקורי, ובתוך דבריו כותב:

בענין הפיוט אקדמות לומר אחר פסוק ראשון שהקבלה של האשכנזים הוא מרבים וגדולים ומפורסמים וכתובים על ספר הישר הלא המה הרב מהר"י מולין בספרו שהיה גדול בדורו וכל מנהגי האשכנזים נהגו על פיו וחכמי דורו היו גדולים ומופלגים ונכתב דבריו בספר בלי שום חולק שנהגו לומר אקדמות אחר פסוק ראשון וגם הרב מהר"א טירנא בספרו במנהגים אשר אנו נוהגים אחריו כתב גם כן כנזכר ואחריהם

בנימין שלמה המבורגר ששלח לי את קטע התרגום הרלוונטי: "קוראים רק את הפסוק הראשון, אחרי כן אומר החזן מתוך המחזור 'אקדמות מילין', והקהל עונה לו בפסוק השני, וכן עד גמירא. (בוורמיישא אין אומרים 'אקדמות')... (בפולין ופיהם אומרים פיוטים רבים, מתחילים 'ארכין' ואומרים אותם בתוך הקריאה. יש קודם שקוראים 'יירד משה', ויש קודם שקוראים את עשרת הדברות)".

חשיבות הספר היא, כפי שכתב יצחק זימר ('גזרות תנ"י' בספרי המנהגים בימי הביניים ובעת החדשה', יום טוב עסיס ועוד [עורכים], יהודים מול הצלב, ירושלים תשס"א, עמ' 163): "עדות לפופולריות הרבה לה זכה הספר היא ארבעים ושנים המהדורות שלו, שנדפסו כמעט בכל רחבי אירופה, מאמסטרדם במערב עד ורשה במזרח. מראשית הדפסו עד שנת תרנ"ב במשך למעלה משלוש מאות שנה נדפס הספר כמעט בכל מקום בגרמניה שהיה בו בית דפוס יהודי". וראה: Introduction to Old Oxford 2005, pp.252-256. Jean Baumgarten, *Yiddish Literature*, Jewish Society: The Tradition of Yiddish Custom Books in the Fifteenth to Eighteenth Centuries", *Studia Rosenthaliana*, Vol. 36, (2002-2003), pp. 121-146.

19 ראה למשל: מחזור כסדר אשכנזים, משנת רצ"ו אוגסבורג, עמ' 175; וכ"כ במחזור כמנהג אשכנזים עם פ"י הדרת קודש, ויניציאה שנט, דף רמט ע"א; ובמחזור עם פ"י הדרת קודש, ווילהרמסדארף תל"ג, דף רמז ע"א; מחזור, פראג תנ"א, דף קח ע"ב.

20 ראה ש"מ לונטל, "מנהגים דק"ק ורנקבורט דמיין" (מנהגי פרנקפורט מכת"י שהועתקו בשנת של"ז \ בשביל קהילת פרידבורג), המעין, לו (תשנ"ו), עמ' 28.

21 ראה ר' יוסף יוזפא סג"ל, נוהג כצאן יוסף, תל-אביב תשכ"ט, עמ' רלז-רלח; ר' זלמן גייגר, דברי קהלת, פפד"מ תרכ"ב, עמ' 446.

22 מנהגי פיורדא, פיורדא תקכ"ז, דף יב ע"א, סי' עא [=ר' בנימין שלמה המבורגר, הישיבה הרמה בפיורדא, א, בני ברק תש"ע, עמ' 527].

23 ר' נתן הלוי באמברגער, לקוטי הלוי, ברלין תרס"ז, עמ' 19.

24 ר' מנחם נוייריה, מנהג ותיקין [נכתב בערך בשנת תק"ח], אנטוורפן תשס"ה, עמ' 30: "אומרים אקדמות מלין אחר פסוק א' וכן כתב בעל שער אפרים בתשובותיו סימן י', ואין לנו לזוז ממנו וכן הנהיגו וכן ינהגו לעולם". [תודה לידידי הג"ר אפרים בנימין שפירא שהפניתי לחיבור נדיר זה והשיג לי עותק ממנו].

25 סדר מנהגי כל השנה בק"ק אשכנזים במנטובה, מן הגנזים, ו (תשע"ה), עמ' קלה [שנת תק"ן].

הגדול בדורו הרב מוהר"מ יפה בעל הלבושים אשר היה מחכמי פולניא והביא דבריהם לנהוג כן בלי שום חולק...

מכאן שהמחלוקת בהלכה זו נובעת משאלת היחס הכללי הראוי לחיבורי מהרי"ל ור' אייזק טירנא, שהם המקור למנהג המקורי. ר' אפרים הכהן סבור שאין לערער אחריהם, גם במקרה שדבריהם אינם עולים בקנה אחד עם כללי ההלכה, ויש לנו לסמוך על המסורת המקובלת ועל המחברים שקבעו את מנהג אשכנז לדורותיו. לעומתו, הט"ז חולק, וסובר שעל אף החשיבות המרובה של חיבורים אלה, אין למנהג תוקף כאשר הוא מתנגד עם ההלכה.²⁶

כמובן שהויכוח לא נעצר במאה הי"ז. במשך הדורות הבאים התפתח פולמוס פורה וחרף גם בשאלה הכללית של היחס למנהג כאשר הוא נוגד את ההלכה המפורשת, ובמיוחד בשאלה פרטית זו, אם יש לשנות את המנהג המקורי ולהפסיק את הקריאה לאמירת אקדמות. הרבה קולמוסים נשתברו בפולמוס זה, כדלהלן.

ר' מאיר איזנשטאט (ת"ל-תק"ד) כותב בספרו 'פנים מאירות':

ודע לך כי נהינ' בימי חורפי שרצה רב אחד לנהוג כדעת הט"ז ולא הניחו הקהל לשנות מנהגם ואני ג"כ כל ימי לא הנהגתי כמותו וכל המשנה ידו על התחתונה... והמפורסמי' אין צריכין ראי' שמנהג זה נתיסד משנים קדמוניות לפני איתני וגאוני ארץ והלבוש מביא מנהג זה... ולדעתי המבטל פוגע בכבוד ראשונים.²⁷

מן הצד השני עומד ר' יעקב עמדין, נינו²⁸ של ר' אפרים הכהן, הכותב:

והאומרים פיוט אקדמות יאמרוהו קודם שמברך הכהן. כך הנהיגו גדולי הדורות חס ושלום להפסיק בו תוך קריאת התורה... אף על גב דמר אבא רבה הגאון החסיד בעל שער אפרים בתשובותיו דחיק טובא וניחא ליה למשכוני נפשיה אהך מנהגא... ומה מכריחנו לכל הטורח הלז. ולקבל עלינו אחריות גדול בחנם. אם אמנם גם בעיני יקר הפיוט החשוב הלז. גם אנו אומרים אותו לפי שאדם גדול חברו. ונאה למי שאמרו. אבל חס ושלום להעלות על הדעת שמחברו תקן להפסיק בו בתוך קריאת התורה. אשר לא צוה ולא עלתה על לבו. אלא שהדורות הבאים חשבו להגדיל כבודו בכך. אמנם כבוד שמים הוא בודאי שלא להפסיק... והיותר טוב לאמרו קודם שנפתח ספר תורה...²⁹

מסופר שכאשר בעל 'שאגת אריה' התמנה לרבה של העיר מץ, רצה שקהילתו תשנה את המנהג ותנהג כהוראת הט"ז, ומחמת זה כמעט הפסיד את רבנותו שם.³⁰

26 וראה ר' בנימין שלמה המבורגר, 'גדולי הדורות על משמר מנהג אשכנז', בני ברק תשנ"ד, עמ' 108-113.

27 שו"ת פנים מאירות, ג, סי' לא.

28 ראה ר' יעקב עמדין, מגלת ספר, ווארשא תרנ"ז, עמ' 5-3; ר' פנחס קצנלבוין, יש מנחילין, ירושלים תשמ"ו, עמ' קנ-קנב.

29 סידור רבי יעקב מעמדין ב, ירושלים תשנ"ג, אות טז, עמ' קנ-קנא.

30 ראה: 295-296 pp. *REJ* 12 (1886) A. Cahen, *Le Rabbinate de Metz*; ר' אהרן מרקוס, החסידות, תל-אביב תשי"ד, עמ' 28-29; חיים ברקוביץ, מסורת ומהפכה, עמ' 120; ר' יוסף פראגר, 'תולדות קהילת מין', ירושתנו ב (תשס"ח), עמ' שנו.

למעשה ניתן ליישב את השגת הט"ז על מהרי"ל וסיעתו. הטיעונים שנאמרו בעד ונגד אמירת 'אקדמות' בתוך קריאת התורה, דומים להפליא לטענות שהועלו בויכוח שהתנהל במשך דורות בעניין אמירת פיוטים בתוך התפילה ובפרט בתוך ברכות קריאת שמע. ידועים דברי בעל 'חוות יאיר' שכותב בתוך דינו:

ואיך שיהיה, כבר כתבתי שלא נתפשט אמירות פיוטים אלו שמפסיקין תוך ברכות דק"ש בכל מקום, ומ"מ בגלילות אלו שנתפשט אין ליחיד לפרוש כלל אף שהיה נראה פשר דבר שיאמרם אחר תפילתו בפני עצמן או לבחור דרך ומקום לאמירתם אחר גמר ברכה או בשירה חדשה גבי זולתות, מ"מ נראה דאפילו החסיד בכל מעשיו אל ישנה מנהג הציבור מאחר שיש לנו גדולי עולם לסמוך עליהם מלבד כל המחברים עצמן...³¹ וכן כותב במפורש ר' גרשון קובלענץ בנוגע לענייננו:

והנה השבח הזה [=אקדמות] חברו וגם יסדו לשבח ה' ועמו ישראל הפייטני ר"מ ש"צ שבסוף הא"ב חתם שמו מאיר, והוא ר"מ ש"צ כמ"ש בשו"ת חוות יאיר שאלה רל"ח ושם הפליג מאד ממעליותיו שהם כמו פיוטי הקליר וחביריו שמפסיקין בהן בברכות באמצע אפי' אותם שאינם מיוסדים בלשון שבח ותחנונים רק סידורי דינים אפ"ה מפסיקים עמהן...

ובתוך דבריו שם מבאר ר' גרשון קובלענץ למה אינו נחשב הפסק:

ואף שהחמירו חכמים מאוד בהפסק ק"ש וברכותיו שאפילו מלך ישראל שואל בשלומו, ונחש כרוך על עקיבו לא יפסיק ובפיוטים מפסיק אפילו ביי"ח והטעם שפיוטים אלו שיסד הקליר וחביריו הם ע"פ סודות נוראים עמוק עמוק מי ימצאנו ע"כ כל המשנה ידו על התחתונה וכן הוא... ספר חסידים סי' קי"ד המשנה מנהג קדמונים כמו פיוטים וקרובץ שהנהיגו לומר קרובץ הקליר ואומר קרובץ אחרים עובר משום לא תסיג גבול עולם... אלא ודאי צ"ל דאין כאן משום הפסק כלל דאין משגיחין בזה כיון דנתקן כן מגדולי עולם גדולי ישראל וחכמים מטעם הכמוס עמהם ע"פ הסוד כנ"ל וא"כ אין שייך הפסק כלל מידי דהוי אשארי פיוטים שמפסיקים בהן בברכות

31 שו"ת חוות יאיר, סי' רלח. לגבי התייחסותו לפייטנים כבעלי הלכה, ראה: ר' יאיר חיים בכרך, מר קשישא, ירושלים תשנ"ג, עמ' קפא-קפג; ר' אלעזר פלעקלס, שו"ת תשובה מאהבה, א, סי' א; ר' יוסף זכריה שטרן, שו"ת זכר יהוסף, א, סי' יט. עצם הענין של אמירת פיוטים היה נתון בפולמוס גדול, ועד היום לא נודעו כל הדיונים עליו. למעשה בני אשכנז תמכו בו כל השנים, ראה: ר' יוסף זכריה שטרן, שם; ר' ישראל אייזנשטיין, שו"ת עמודי אש, סי' ג אות טז; יום טוב ליפמן צונץ, מנהגי תפילה ופיוט קהילות ישראל, ירושלים תשע"ו, עמ' 167-171; ישראל תא-שמע, מנהג אשכנז הקדמון, עמ' 89 ואילך; הנ"ל התפילה האשכנזית הקדומה, עמ' 35-36; Ruth Langer, *To Worship God Properly*, Cincinnati 1998, pp. 110-187; Daniel Sperber, *On Changes in Jewish Liturgy: Options and Limitations*, Jerusalem 2010, pp. 181-191. וראה י' גלינסקי, 'ארבע טורים והספרות ההלכתית של ספרד במאה ה-14, אספקטים היסטוריים, ספרותיים והלכתיים', עבודה לשם קבלת תואר דוקטור, האוניברסיטה בר אילן, רמת גן תשנ"ט, עמ' 271-278; ר' אליהו זייני, עץ ארז ד (תשע"א), 'על אמירת פיוטים באמצע התפילה', עמ' 65-9.

ק"ש וי"ח כמ"ש בסי' ס"ח בהג"ה ויעוין שם בד"מ מה שכתב בשם מהרי"ל... וא"כ כ"ש שמפסיקים בתורה בפיוטים שנתקנו על כך דהא ברכות ק"ש חמור יותר מקריאת התורה דהא אין מפסיקין מק"ש וברכותיה לתורה וכמ"ש בטור ובב"י סי' ט"ו שאין מפסיקין לתורה כשהוא עומד בק"ש וברכותיה ואפי' כשהוא כהן ויש חשש פגם אפ"ה אינו מפסיק מק"ש וברכותיה לעלות לתורה ואפ"ה מפסיקים בהן בפיוטים כנ"ל וכ"ש שמפסיקים בקריאת התורה בפיוטים שנתקנו על כך...³²

ישוב אחר כתב ר' אפרים הכהן בשו"ת שער אפרים:

ונלע"ד ליתן טעם לשבח כי בודאי שלא לחנם קבעו הפיוט של אקדמות דוקא אחר פסוק ראשון ולא אחר פסוק שני או אחר פסוק ג' ולא קודם פסוק ראשון אחר הברכה, לפי שקודם פסוק ראשון פשיטא דהוי הפסק קודם התחלת המצוה כמו סח בין ברכת המוציא לאכילה וצריך לחזור ולברך ואחר פסוק שלישי כבר גמר המצוה וצריך לברך... גם אחר שקרא שני פסוקים לא רצו לתקן לומר הפיוט אקדמות שהרי כתב הרב מהרי"ק... שאם קרא הא' אף שני פסוקים שיצא ידי קריאה וא"צ לחזור...

ר' מאיר איזנשטאט, בתשובה שחלקה הובא למעלה, כותב ליישב השגת הט"ז:

ומה שתמה הט"ז דהא אפילו לספר בד"ת אסור כו' יש סתירה גדולה לדבריו דהתם הטעם שלא ישמע קריאת התורה מהש"ץ אבל הכא שגם הש"ץ מפסיק ומתחיל לשורר ואח"כ קורא בתורה והכל שומעים הקריאה מהש"ץ אין ענין כלל להתם... ואדמתה ההפסק בהקדמות יותר הי' לו לתמוה על שאנו מפסיקים בקרובץ שכתב הטור א"ח בסי' ס"ח שתמהו על המנהג הזה שבפירוש אמרו במקום שאמרו לקצר אינו רשאי להאריך ועוד שנינו כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות לא יצא ידי חובתו אפ"ה אין אנו מבטלין מנהגינו ק"ו בקריאת האקדמות שאין בהפסקה נגד הש"ס כיון שקורא פסוק ראשון אחר הברכה ואינו מפסיק בין הברכה ובין הקריאה אין כאן חשש ברכה לבטלה דדומה כמו שמברך על המזון המוציא והתחיל לאכול דמותר להפסיק ולדבר באמצע אכילה הכי נמי הכא...³³

עד כה ראינו את ההיבטים העיקריים השונים שהועלו בנוגע לשאלה ההלכתית.

כעת אבקש להעיר משהו יותר עקרוני בסוגיה. עובדה בולטת היא שדיוני הפוסקים כולם סובבים סביב סמכותם של מהרי"ל ור' אייזיק טירנא במקרה של סתירה עם ההלכה המקובלת, לצד טענה דומה שמחבר הפיוט היה אדם גדול שראוי להפסיק בשבילו. אך הפוסקים לא דנו במהות פיוט האקדמות ובמטרתו, וכמו שהט"ז כתב בתוך דבריו: "כ"ש בשבח הזה שהוא אינו מענין הקריאה כלל למה יש לנו להפסיק...". וכן יש לדייק בדברי ר' יעקב עמדין שהבאתי לעיל. אולם דומה בעיני שהבנת מהות האקדמות תסייע להבנת הסוגיה.

32 שו"ת קרית חנה, מיץ תקמ"ה, סי' ז, ונדפס ג"כ בשבועות יעקב, א, סי' יב.

33 וראה מה שר' חיים עהרענרייך העיר ע"ז ב'שערי חיים' בתוך: שערי אפרים, ברוקלין תשס"ד, דף ל ע"א-ע"ב.

המדקדק ר' וואלף היידנהיים (תקי"ז-תקצ"ב)³⁴, בספרו 'מודע לבניה' שנדפס לראשונה בשנת תקע"ה, עוסק בטעם מנהג קריאת עשרת הדיברות בשבועות בטעם העליון,³⁵ ובתוך דבריו נוגע גם בפולמוס זה והוא מביא דברי החזקוני שכותב:

יש ברוב הדברות שתי נגינות ללמד שבעצרת שהיא דוגמא מתן תורה, ומתרגמינן הדברות קורין כל דברת לא יהיה לך וכל דברת זכור בנגינות הגדולות לעשות כל אחת מהן פסוק אחד שכל אחד מהן דברה אחת לעצמה...³⁶

בהמשך כותב ר' וואלף היידנהיים שהוא מצא כ"י של מחזור ישן,³⁷ וזה תיאורו:

הקריאה... של א' דשבועות... היתה כתוב שם המקרא עם התרגום כי בזמן ההוא עדיין היה המנהג קיים להעמיד מתרגם אצל הקורא... ואופן כתיבתו מקרא עם התרגום הוא על זה הסדר תחלה כתב פסוק בחדש השלישי וגו' ואח"כ אקדמות מילין וכו' והוא

34 עליו ראה: יצחק אייזיק קובנר, ספר המצרף, ירושלים תשנ"ח, עמ' 87-86; ר' ישראל לוינגר, ר' וואלף היידנהיים חייו ומפעלו, המעין כו:א (תשמ"ו) עמ' 27-16; הנ"ל, שם כו:ב (תשמ"ו) עמ' 42-35; ר' דוד קמנצקי, 'פסקי דין ותקנות קהילת פרנקפורט בתקופת רבנו ההפלא"ה [ב]', ישרון כה (תשע"א), עמ' 213-215; ר' בנימין שלמה המבורגר, הישיבה הרמה בפיוורדא, ב, בני ברק תש"ע, עמ' 115-113. במוסף התורני 'קולמוס' גל' 47 (תשס"ו), עמ' 18 ואילך, פרסם ר' ראובן אליצור מאמר כנגדו [שוב נדפס בתוך אוסף מאמרי: ספר זכרון דגל מחנה ראובן, בני ברק תשע"א, עמ' שצ-תג]; ור' שמואל לוינון הגין עליו ב'קולמוס' גל' 51 (תשס"ז), עמ' 24-29.

35 על זה ראה: ראה: לקט יושר, עמ' 30; ר' ידידיה שלמה נורצי, מנחת שי, ירושלים תשס"ה, עמ' 193-192; ר' אשר אנשיל ווירמש רופא, סייג לתורה, פרנקפורט דמיין תקכ"ו, בסוף הספר; ר' שלמה זלמן הענא, בשערי תפילה, [בתוך: לוח ארש, ירושלים תשס"א, עמ' רצו-שה] דבריו הובא בלי לציין מקורם אצל השו"ע הרב, שם, סעיף ח-יא, ובביאור הלכה, ואצל ר' שלמה חעלמא בשמו ב'שלחן תמיד', ירושלים תשס"ד, עמ' קה, סי' יט, וזו זהב, אות ה.]; ר' יעקב עמרין, לוח ארש, עמ' קמג-קמח; ר' וואלף היידנהיים, מודע לבניה, וילנא תרמ"ח, (אחר חומש שמות), דף יג ע"א-יד ע"ב [ראה לעיל הערה 57]; ר' משה קערנער, ברכת משה, ברלין תקצ"ד, עמ' 93; ר' זלמן גייגר, דברי קהלת, פראנקפורט תרכ"ב, עמ' 114-112; ר' דוב ריפמאן, שלחן הקריאה, בערלין 1882, דף פ ע"א ואילך; ר' שבתי ליספיץ, שערי רחמים [בתוך: ר' אפרים זלמן מרגליות, שערי אפרים], ברוקלין תשס"ד, עמ' 92; ר' שלמה שיק, סדור המנהגים, א, מונקאטש תר"ם, דף פב ע"ב; הנ"ל, שו"ת רשב"ן, מונקאטש סי' קצב; אדר"ת, תפלת דוד, עמ' פו (בשם ר' בצלאל הכהן); ר' פנחס שווארטץ, ניו יורק תשכ"ט, מנחה חדשה, עמ' כב-כג; J. Penkower, 'Maimonides and the Aleppo Codex', *Textus IX* (1981), pp. 115-117 [תורה ליצחק פנקובר שהפנה אותי לזה].

עוד על כל זה ראה: מרדכי ברייאר, כתר ארם צובה והנוסח המקובל של המקרא, ירושלים תשל"ז, עמ' 56-66; הנ"ל בתוך: בן ציון סגל (עורך), עשרה הדיברות בראי הדורות, ירושלים תשמ"ו, 'חלוקת עשרת הדיברות לפסוקים ולדיברות', 223-254; אמנון שילוח, 'הערת לעניין ניגוני הטעם העליון בעשרת הדיברות', הנ"ל, עמ' 255-263; אניציקלופדיה תלמודית, כ, ירושלים תשנ"א, עמ' תרו-תרח; יוסף עופר, 'הטעם העליון והטעם התחתון בעשרת הדיברות', דף שבועי, אוניברסיטת בר-אילן, 238 (תשנ"ח); ר' דוד יצחקי, בסוף לוח ארש, ירושלים תשס"א, עמ' תקבד ואילך, שם, עמ' תקלז-תקמ; ר' אהרן מיאסניק, מנחת אהרן, ירושלים תשס"ח, עמ' קכח-קלז.

36 ר' חיים דוב שעוועל (מהדיר), חזקוני, ירושלים תשמ"א, יתרו (כ, יד), עמ' רנט.

37 יש לציין שידירי ר' חיים ישראל טעסלער, 'מאמר הרמן ורשוא', קובץ פעלים לתורה כב (תשע"ה), עמ' קלב-קלג ועמ' קלז-קלז, מברר איזה כ"י היה לפניו ואפי' הביא תמונות של כתיבה.

רשות ופתיחה למתורגמן, מענינא דיומא. בסוף אקדמות, כתב בירחא תליתאה וגו' שהוא תרגום של בחדש השלישי. ואח"כ כתב פסוק ויסעו מרפידים. ואח"כ תרגומו, ועד"ז כתב והולך מקרא ותרגום מקרא ותרגום, עד פרשת וידבר אלהים שהקדים לפניו פיוט ארוך ע"ס א"ב תחלתו ארכין ה' שמיא לסיני...³⁸ ועד"ז כתב עשרת הדברים בעשרה פסוקין ובעשרה תרגומים עד גמירה... וכל התרגומים לקוחים מתרגום ירושלמי המכונה אצלנו ת"י עם קצת שינויים ותיקונים. וכל הפיוטים האלה שבתוך הקריאה מתוקנים בלשון ארמי וחתום בתוכם מאיר ברבי יצחק...³⁹

דברים אלו הם המפתח לכל סוגיית ה'אקדמות'. שכן מתבאר מדברי החזקוני ומתוך כה"י הנ"ל שהיה מנהג בשבועות ובשביעי של פסח להעמיד מתרגם אצל הקורא כמו שהיה בכל קריאה בזמן חז"ל עד לתקופת הגאונים (לכל הפחות),⁴⁰ והוא היה מתרגם כל פסוק. הפיוט המקורי של ר' מאיר ש"ץ, 'אקדמות', הוא רק הפתיחה ו'הרשות' מענינא דיומא לפיוט ארוך שעניינו עשרת הדברות, היינו תרגום ארוך על עשרת הדברות שהיה מבוסס על תרגום הירושלמי. אמירת

38 על פיוט זה ראה לקמן.

39 הסבר זה נדפס לראשונה על ידי ב'מודע לבינה' רעדלהיים תקע"ח, שמות, דף קכו ע"א- קלא ע"א; מודע לבינה, וילנא תרמ"ח, (אחר חומש שמות), דף יג ע"א-יד ע"ב. ולאחרונה ע"י ר' דוד יצחקי, בסוף מהדורת 'לוח ארש', ירושלים תשס"א, עמ' תקכד ואילך עם הערות. וראה שם, עמ' תקמא-תקמב. מהלך זה צוטט רבות: שד"ל, כרם חמד ג (תקצ"ח), עמ' 201-202; הנ"ל, פירושו על התורה, ירושלים תשנ"ג, עמ' 319; ר' יהודה לעוונוברעג, אמרי חן, ב, לייקוואד תשמ"ו, עמ' עג-עה; פרדס אליעזר, עמ' רא-רג. וראה מה שהעיר ע"ז ר' חיים שובין, במבוא, לסדר פיוט אקדמות עם פירוש שני המאורות, וילנא תרס"ב, עמ' 16-20.

עצם הביאור, ללא דברי החזקוני ורד"ה, נמצא גם בשם ר' מאיר א"ש, ע"י בנו ב'זכרון יהודה' נדפס לראשונה בתרכ"ח, ירושלים תשנ"ז, עמ' פו; ר' חזקיה פייבל פלויט, ליקוטי חבר בן חיים, ב, מונקאטש תרל"ט, דף לד ע"א; ר' נתנאל חיים פאפע, 'מאמר על אקדמות', המאסף יא (תרס"ו) (חוברת ג, סיון) ס"י כג, דף לט ע"ב- מ ע"ב; הנ"ל, 'אקדמות ויצב פתגם', וילקט יוסף טו (תרע"ג) קונטרס יט, עמ' 148-149, ס"י קע"ה; ר' יהודה ליב דאברזנסקי, שו"ת מנחת יהודה, פיעטרקוב תרפ"ח, ס"י כג; ר' עזרא אלטשולר, שו"ת תקנת השבים, או"ח, בני ברק תשע"ה, עמ' קמג-קמד; ר' נפתלי ברגר, 'תפילות ופיוטים בארמית בסדר התפילה ובמיוחד תולדותיה ומקורותיה של שירת אקדמות', בני ברק תשל"ג, עמ' לב-לד, פב-פו; ר' חיים ישראל טעסלער, מנהגי חג השבועות, לאנדאן תשע"א, נספח, עמ' א-ה [תורה לידדי ר' מנחם זילבר שהפני לזה]; הנ"ל, 'מאמר הרמן ורשומא', קובץ פעלים לתורה כב (תשע"ה), עמ' קיד-קלה.

40 על מקום המתרגם בקריאת התורה ראה מש"כ ר' יהודה ברצלוני, ספר העתים, עמ' 266-268; ר' דוב ריפמאן, שלחן הקריאה, בערלין 1882, עמ' 258-262; ר' זאב וואלף רבינובין, שערי תורת ארץ ישראל, ירושלים ת"ש, עמ' 296;

וראה יצחק אלבוגן, התפילה בישראל בהתפתחותה ההיסטורית, תל-אביב תשמ"ח, עמ' 140-144; יצחק גילת, פרקים בהשתלשלות ההלכה, רמת גן תשס"א,³ עמ' 358-359; S.D. Goitein, *A Mediterranean Society*, 2, Californina 1999, pp. 175-177 [שעריין בזמן הגניזה נהגו לתרגם הקריאה לארמית]; ר' יצחק ווייס, בית יצחק, על מסכת מגילה, בני ברק תשס"ט, [נדפס לראשונה במונקאטש 1896], עמ' שג. יש לציין שבתמין נהגים כן עד היום הזה. ראה למשל: ר' יוסף קאפח, הליכות תימן, ירושלים תשכ"ח, עמ' 68: "בשבחות ובחגים עומד נער כבן שש שבע או שמונה שנה, ומתרגם תרגום אונקלוס אחרי הקורא פסוק פסוק...". וראה ר' יעקב ספיר, אבן ספיר, א, ליק 1866, דף נג ע"ב.

הפיוט כלל לא היתה נחשבת להפסק, הואיל ונכללה בתקנה הראשונה שהיו מתרגמים בשעת קריאת התורה.⁴¹

זאת הסיבה שפיוט 'אקדמות' נאמר דווקא לאחר הפסוק הראשון, כי הוא בא כהקדמה להתחלת התרגום לפסוק הראשון - שהוא נעשה כמובן לאחר קריאת הפסוק הראשון, ובעיקרו לא היה נחשב הפסק כלל. במרוצת הדורות הופסק מנהג התרגום לכל הקריאות במשך כל השנה ובכלל זה גם בשבועות, וכן הושמט רוב הפיוט הארוך. בשל סיבה זו לא היתה אמירת האקדמות בכלל הפולמוס הכללי בעניין אמירת פיוטים בתוך התפילה.

בין השנים תרנ"ג-תרנ"ז נדפס בעיר ברלין על ידי חברת 'מקיצי נרדמים' חיבור חשוב מבית מדרשו של רש"י, בשם 'מחזור ויטרי',⁴² על ידי הרב שמעון הורוויץ.⁴³ בחיבור זה נמצאים הרבה פיוטים ארמיים ורשויות למתרגם שנהגו לומר בשביעי של פסח ובשבועות, וחלק מהם מוסבים על עשרת הדיברות,⁴⁴ בדומה למה שמצא ר' וואלף היידנהיים בכת"י ישן, וגם נמצאים שם פירושים על פיוטים אלו.⁴⁵ חלק מפיוטים אלו נכתבו על ידי ר' מאיר ש"ץ. במאה האחרונה

41 יש לנו עוד מקורות מזמן הראשונים שנהגו בשבועות ושביעי של פסח, לתרגם הקריאה ולהקדים פיוטים לתרגום. ראה: תורתו של גאונים ה, ש"ז הבלין ו' יודלוב (עורכים), 'ירושלים תשנ"ב, עמ' 350-349; ספר המנהיג לראב"ן הירחי, 'ירושלים תשנ"ד עמ' נח; כל בו, 'ירושלים תשמ"ח, ס' נב, שו"ת מהר"ם מרונברג, (פראג), בודאפעסט תרנ"ה, ס' נט; ר' מנחם מטרוויש, סדר טרוויש, פראנקפורט דמיין תרס"ה, עמ' 33; מנהגי ר"ח פליטאל, (בתוך: דניאל גולדשמידט, מחקרי תפילה ופיוט, 'ירושלים תשנ"ו), עמ' 58; פירושים ופסקים לרבינו אביגדור צרפתי, (מהדיר: ר' יצחק הערשקאוויטש), 'ירושלים תשנ"ו, עמ' ש"ט [ראה שם הערת המהדיר, אות נ]; ר' יאיר חיים בכרך, מקור חיים, ס' קמה ס"ק א [מביא תוס']; ר' יוסף חזן, חקרי לב, אר"ח, ס' מא; ר' ראובן מרגליות, נפש חיה, מילואים, ס' תצד, עמ' 11; יום טוב ליפמן צונץ, מנהגי תפילה ופיוט בקהילות ישראל, 'ירושלים תשע"ו, עמ' 62; יצחק אלבוגן, התפילה בישראל בהתפתחותה ההיסטורית, עמ' 143; ר' מרדכי מנחם הוניג, 'על מהדורותו החדשה של ספר המשכיל (ספר חסידים) לר' משה בר' אלעזר הכהן', 'ירושתנו א' (תשס"ו), עמ' רכט.

ראה ר' כליפא מלכא, כף ונקי, לוד תשע"ד, עמ' 117 [המחבר נולד בשנת ת"ל והחיד"א מרבה להביא ממנו על פי כ"י שהיה לו], שהעיד שבקהל פס נוהגים בפסח בשעת קה"ת: "עומד המתורגמן לפני התיבה ולאחר שיקרא הש"ץ ג' פסוקים ראשונים, מתחילין הקהל לומר פזמון אחד מענין יציאת מצרים והקרכת פסח... ואחר כך יתרגם התורגמן תרגום הפסוקים...". וראה תשובת החתם סופר בתוך: אלה דברי הברית, אלטונא תקע"ט, עמ' לח: "ראה מה שכתבו תוספ' מגילה דף כד... אנו מתרגמים הפטרות פסח ועצרת... וכן נדפס בסידור רומיניא...". וראה ר' אברהם שישא הלוי, סופרי המלך, לונדון תשע"ח, עמ' קמד-קמה.

42 על הספר ראה: יום טוב ליפמן צונץ, מנהגי תפילה ופיוט בקהילות ישראל, 'ירושלים תשע"ו, עמ' 19; ישראל תא-שמע, התפילה האשכנזית הקדומה, עמ' 20-15; הנ"ל, כנסת מחקרים, א, 'ירושלים תשס"ד, עמ' 76-62; אברהם גרוסמן, חכמי צרפת הראשונים, 'ירושלים תשס"א, עמ' 395-402.

43 עליו ראה: עזרא שרשבסקי, החכם מליפציץ, 'ירושלים תשנ"ג.

44 כמה חוקרים כבר ציינו לכל זה רק מתוך 'מחזור ויטרי' - על פי כתב היד. ראה למשל: שד"ל, כרם חמד ג (תקצ"ח), עמ' 201-202; ש"י, במכתב שנדפס ע"י אברהם אליהו הרכבי, זכרון לראשונים ואחרונים, ב, ווינלא תרמ"א, עמ' 37; "ל צונץ, בדרשות בישראל והשתלשלותן ההיסטורית, 'ירושלים תש"ז, עמ' 512.

45 ראה: מחזור ויטרי, נירבערג תרפ"ג, ב, [מהדורת ר' הורוויץ], עמ' 158 ואילך, עמ' 304-345 [=מחזור ויטרי, (מהדורות ר' גולדשמידט), ב, 'ירושלים תשס"ד, עמ' תפג-תקעד]. וראה 'פירוש אלפבטיץ על י"ג פיוטים ארמיים לחג השבועות', שנדפס לאחרונה ע"י מנחם שמלצר, מחקרים בבבליוגרפיה יהודית ובפיוטי ימי הביניים, 'ירושלים תשס"ו, עמ' 92-1. על פיוטים אלו ב'מחזור ויטרי', ראה ישראל מ' תא-שמע, כנסת מחקרים, א, עמ' 86-77.

נמצאו עוד כת"י של הרבה פיוטים מן הסוג הזה,⁴⁶ וחלקם קדומים מאוד. יש לציין שר' שלמה חעלמא, בעל 'מרכבת המשנה' (תע"ו-תקמ"א) כבר כתב כן מסברת עצמו בחיבורו 'שלחן תמיד' (נדפס מכ"י בשנת תשס"ד):

ונ"ל דמש"ה היה מנהג ראשונים לשורר אקדמות אחר פסוק ראשון, שבזמן המחבר היה המנהג כמנהג האיטלאנים עד היום שאחד קורא ואחד מתרגם כמו שהוא מדינא דגמרא, הילכך אחר שגמר הקורא פסוק אחד קודם שהתחיל ליטול רשות אקדמות מילין וכו' ודרש כל אקדמות, ואח"כ תירגם הפסוק הראשון, וה"ה ביציב פתגם שגם את ההפטרות מתרגמין האיטלאנים עד היום, ובזה יובן החרוז האחרון יהונתן גבר ענותן וכו' ששם הקורא היה יהונתן, והקורא היה צריך להיות גדול מהמתרגם, ואמר המתרגם בדרך ריצוי שיחזיקו טובה להקורא אעפ"י שאני דורש שהוא גדול ממני, ולפ"ז כיון שאדם אחר משורר אקדמות אפ' אחר פסוק ראשון אין לחוש.⁴⁷

על פי התיאור ההיסטורי העולה מכל הגילויים יש ליישב השגת ה"ט"ז שהעיר: "שהוא אינו מענין הקריאה כלל למה יש לנו להפסיק". דברים אלו מתאימים רק למציאות זמנו של ה"ט"ז, אולם מעיקרא כשנתקן הפיוט כחלק מאמירת המתרגם הוא היה חלק מענין הקריאה, ולכן לא היה נחשב הפסק. מסגנונו של ר' יעקב עמדין נראה שמציאות זו לא עמדה לנגד עיניו.

אך בזמן מהרי"ל ובית מדרשו עדיין ידעו מה היה התפקיד המקורי של ה'אקדמות', וכן עדיין נהגו לומר חלק מהפיוטים הללו, כפי שכתב בן דורו ר' אייזק טירנא:

ואומר אקדמות מילין אחר פסוק ראשון ובחדש השלישי [עד באו מדבר סיני]. ואומרין ארכין אחר וירד משה קודם וידבר. ואומרין אמר יצחק לאברהם אביך, קודם כבוד את אביך...⁴⁸

46 ראה: י"ל צונץ, הדרשות בישראל והשתלשלותן ההיסטורית,⁴ ירושלים תש"ז, עמ' 194, 512; חיים שירמן, 'פיוט ארמי לפייטן איטלקי קדמון', לשוננו כא (תשי"ז), עמ' 219-212; שרגא אברמסון, 'הערות לפיוט ארמי לפייטן איטלקי קדמון', לשוננו כה (תשכ"א) עמ' 34-31; יוסף היינמן, עיוני תפילה, ירושלים תשמ"ג, עמ' 148-167; אברהם רוזנטל, 'הפיוטים הארמיים לשבועות', עבודת גמר האוניברסיטה העברית תשכ"ו; מנחם שמלצר, מחקרים בביבליוגרפיה יהודית ובפיוטי ימי הביניים, ירושלים תשס"ו, עמ' 245-242; י"מ תא-שמע, כנסת מחקרים, א, ירושלים תשס"ד, עמ' 86-77; ירחמיאל ברודי, 'תרגומי עשרת הדיברות בארמית ובעברית יהודית', מסורת ושינוי בתרבות הערבית-היהודית של ימי-הביניים, בעריכת י' בלאו ועוד, עמ' 95-102, רמת גן תש"ס [תודה לירידי ר' יוסף מרדכי דובאוויק נ"י שהפגני למקור זה]. לאחרונה נדפס אוסף של פיוטים בארמית שבו נמצאו בין השאר פיוטים כרשות למתרגם, ראה: יוסף יהלום ומיכאל סקולוף, שירת בני מערב, ירושלים תשנ"ט. [על חיבור זה ראה מאיר בר-אילן, 'פיוטים ארמיים מארץ ישראל ואחיותם במציאות', מהות כג (תשס"ב), עמ' 188-167]. וראה יונה פרנקל, מחזור לרגלים, שבועות, ירושלים תש"ס, עמ' 397-564 שם נדפסו כל הפיוטים השייכים לחג השבועות.

47 שלחן תמיד, ירושלים תשס"ד, עמ' קד, סי' יט, זר זהב, אות ג. עליו ראה: אברהם בריק, רבי שלמה חעלמא, ירושלים תשמ"ה.

48 ספר המנהגים לר"א טירנא, עמ' סח. וראה ספר מנהגים לר' אברהם קלויזנר, עמ' קכא; מהרי"ל, עמ' קסא; אליה רבה סי' תצד ס"ק ה.

- פיוט 'ארכי' הוא בענין משה ומלאכים ומתן תורה,⁴⁹ ופיוט 'אמר יצחק לאברהם אבי' הוא פיוט על אברהם ויצחק.⁵⁰ תחילה, לאחר שאמרו פיוטים אלו גם נהגו לתרגם הפסוקים. מכל מקום, הערת הט"ז התקבלה⁵¹ והביאה הרבה פוסקים, כמו 'גן נטע',⁵² 'באר היטב',⁵³ 'הלכה ברורה',⁵⁴ 'חק יוסף',⁵⁵ ר' שלמה אב"ד דמיר בחיבורו 'שלחן שלמה',⁵⁶ שנדפס לראשונה בתקל"א, ר' שלמה חעלמא,⁵⁷ ר' יוסף תאומים ב'פרי מגדים',⁵⁸ שלחן ערוך הגר"ז,⁵⁹ ר' רפאל גינסבורג,⁶⁰ מחצית השקל,⁶¹ חתם סופר,⁶² שער אפרים,⁶³ שלחן קריאה,⁶⁴ ר' שלמה שיק,⁶⁵ ר' יוסף זכריה שטרן,⁶⁶ ר' שלמה כהן,⁶⁷ ר' יוסף גינסבורג,⁶⁸ ר' ישראל חיים פרידמאן,⁶⁹ האדר"ת⁷⁰
- 49 ראה: אוצר השירה והפיוט, א, עמ' 347, מספר 7648; שירת בני מערבא, ירושלים תשנ"ט, עמ' 110-116; יונה פרנקל, מחזור לרגלים, שבועות, עמ' 397-400. וראה מחזור כמנהג ק"ק אשכנזים, ווילהרמסדארף תע"ט, דף קמא ע"ב שמביא פיוט זה.
- 50 יונה פרנקל, מחזור לרגלים, שבועות, עמ' 467-469. וראה ר' שלמה שיק, סדור המנהגים, א, מונקאטש תר"ם, דף פב ע"ב.
- 51 מתי בדיוק התקבלה הערתו, עדיין לא התברר לי. בכמה מחזורים שנדפסו אחר הדפסת הט"ז בשנת תנ"ב, עדיין מופיע המנהג המקורי שאמרו אחר הפסוק הראשון, ראה למשל: מחזור כמנהג ק"ק אשכנזים, ווילהרמסדארף תע"ט, דף קלט ע"ב; מחזור אשכנזים, ב, אמשטרדם תצ"ג, דף רנב ע"א; מחזור מכל השנה כמנהג אשכנז ופולין, אמשטרדם תקמ"ה, דף שכד ע"ב; מחזור עם כוונת הפייטן של שבועות, אמשטרדם תקנ"ג, דף לב ע"ב.
- 52 שם.
- 53 שם, ס"ק ב.
- 54 שם.
- 55 שם, ס"ק ה.
- 56 שלחן שלמה, סי' תצד סע' ד.
- 57 שלחן תמיד, ירושלים תשס"ד, עמ' קד, סי' יט, אות ב.
- 58 משבצות זהב ס"ק א.
- 59 שלחן ערוך הרב, שם, סע' ז
- 60 ר' רפאל גינסבורג, דינים ומנהגים לבית הכנסת דחברת האחים, ברעסלויא תקצ"ג, עמ' 14. ניש לציין שספר זה נדיר ביותר ואינו נמצא בספרייה הלאומית! בעותק הנמצא באתר Hebrew Books חסרים עמודים אלו.
- 61 סי' קמו: "ולפי מנהגיני שאומרים אקדמות קודם שמתחיל הכהן...".
- 62 גליון שו"ע, סי' תצד: "כי כל המעיין בשער אפרים סוף התשובה יראה כי כל ראיותיו הם צנומות דקות...". מעניין מסקנתו זו לאור יחסו החיובי למנהגי עיר מולדתו פרנקפורט, שכאמור לעיל נהגה דלא כט"ז. ראה מעוז כהנא, מהנודע ביהודה לחתם סופר: הלכה והגות לנוכח אתגרי הזמן, ירושלים תשע"ו, עמ' 276-282, בענין יחסו לפרנקפורט.
- 63 ר' אפרים זלמן מרגליות, שער אפרים, שער ד אות טו. אבל הוא כתב: "ובמקום שנהגו כדעת הראשונה [א.ב.] =אחר פסוק ראשון אין צריכים לשנות מנהגם".
- 64 ר' דוב ריפמאן, שלחן הקריאה, בערלין 1882, עמ' 158.
- 65 סדור המנהגים, א, מונקאטש תר"ם, דף פב ע"ב.
- 66 שו"ת זכר יהוסף, א, סי' י"ט, דף לב ע"א, ד"ה ובט"ז סי' תצד.
- 67 בהסכמה שלו לחיבור של ר' חיים שובין, סדר פיוט אקדמות עם פירוש שני המאורות, ווילנא תרס"ב.
- 68 עתים לבינה, ווארשא תרמ"ז, עמ' 254.
- 69 ליקוטי מהרי"ח, ג, ירושלים תשס"ג, דף מז ע"ב.
- 70 אדר"ת, תפלת דוד, ירושלים תשס"ד, עמ' פה.

ערוך השלחן,⁷¹ משנה ברורה,⁷² ר' צבי הירש גראדזינסקי,⁷³ ר' עזרא אלטשולר,⁷⁴ ר' אברהם חיים נאה,⁷⁵ ר' יוסף אליהו הנקין⁷⁶ ור' יחיאל מיכל טוקצינסקי.⁷⁷

נראה שגם אם לא היה ידוע לפוסקים הללו הנסיבות של אמירת האקדמות, מכל מקום אין הדבר נוגע ישירות לעמדתם, ואפשר שאף אילו ידעו, היו סוברים שבמציאות הנוכחית, כשאין התרגום נאמר, אין טעם ומקום לאמירתו של הפיוט וממילא נחשבת להפסק. ולכן דעתם עדיין תהיה שגם אם אין לבטל את אמירתו, אך יש להקדימו לפני הברכה.

דעת המגן אברהם

רבים לא שמו לב לכך שהמג"א חולק על הט"ז, וכמו שציינו ר' ישעיה פיק,⁷⁸ רע"א,⁷⁹ ר' מרדכי בנעט,⁸⁰ והחת"ס⁸¹, לדברי המגן אברהם לעיל סי' קמו, בנוגע לאיסור היציאה מבית הכנסת בשעת קריאת התורה: "אסור לצאת - אפי' בין פסוק לפסוק [טור]. ונ"מ בשבועות שאומרים אקדמות".

לפי הבנת האחרונים, מדברי המג"א משתקף בבירור שאומרים אקדמות לאחר שקראו הפסוק הראשון של קה"ת, כפי המנהג שהיה מקובל בימיו.⁸² ניתן להניח שאם הערתו של המגן אברהם היתה נאמרת במקומה בהלכות חג השבועות, חלק מן הפוסקים היו סומכים עליו ולא על הט"ז. ואילו במקרה זה לא היתה לדבריו ההשפעה הרגילה.⁸³

לדעתי, המגן אברהם חולק על הט"ז גם משום שהוא היה מודע לנסיבות ההיסטוריות שגרמו לפיוט להיקבע לאחר הפסוק הראשון.

בסימן זה – תצד – המג"א דן בשאלת קריאת עשרת הדברות לפעמים בטעם העליון ולפעמים בטעם התחתון. הוא מביא שבשו"ת משאת בנימין והחזקוני דנו בשאלה זו, והוא מביא את לשונו של החזקוני:

- 71 ערוך השלחן, סעי' ד.
- 72 משנה ברורה ס"ק ב.
- 73 ר' צבי הירש גראדזינסקי, מקראי קודש, ב, נוי יארק תרצ"ז, עמ' לג-לד.
- 74 שו"ת תקנת השבים, או"ח, בני ברק תשע"ה, עמ' קמד: "וכן נהגו עתה בכל גילי רוסיא ע"פ גדולי הדור".
- 75 וראה לוח עברי טייטש עם מנהגי בית הכנסת, וילנא תר"פ, עמ' 30.
- 76 לוח לשנת תרצ"ב, ירושלים תרצ"ב, עמ' כט.
- 77 שו"ת גבורות אליהו, א, לייקוואוד תשע"ג, עמ' רסא.
- 78 ספר ארץ ישראל, ירושלים תשט"ו, עמ' סה. וכ"כ ר' שמואל מונק, קונטרס תורת אמן (בסוף שו"ת פאת שדך או"ח, ב, חיפה תשס"א), אות קפח.
- 79 סי' תצד, בילקוט המפרשים שבסוף שו"ע מהדורת מכון ירושלים.
- 80 סי' תצד, בגליון רע"א שם.
- 81 סי' תצד, בילקוט המפרשים שבסוף שו"ע מהדורת מכון ירושלים.
- 82 סי' תצד. למעשה מסקנתו הוא: "אבל היותר נכון לאומרו קודם ברכה כלל".
- 83 ראה מחצית השקל, פמ"ג באשל אברהם, ולבושי שרד בס"י קמו. וראה: ר' גרשון קבלענץ, שו"ת קרית חנה, מיץ תקמ"ה, סי' ז ונרפס ג"כ בשו"ת שבות יעקב, לר' יעקב רישר, א, סי' יב.
- 84 ראה ר' בנימין שלמה המבורגר, גדולי הדורות על משמר מנהג אשכנז, בני ברק תשנ"ד, עמ' 112.

ובחזקוני פ' יתרו כת' שבעצרת שהיא דוגמת מ"ת ומתרגמין הדברות קורין כל דבור לא יהיה לך ודבור זכור בנגינות גדולות לעשות מכל א' פסוק א' ודברות לא תרצח בנגינות קטנות אבל בשבת יתרו קורין לא יהיה לך וזכור בנגינות קטנות ולא תרצח וגו' בנגינות גדולות לעשותם פסוק א' כי לא מצינו פסוק בתורה מב' תיבות וגם באנכי וגו' יש נגינה גדולה ע"ש.

עיון ב'משאת בנימין' מעלה שהוא כבר ציין ל'חזקוני' ול'הכותב', אבל הוא לא מביא באופן מדויק את דברי שני המקורות. המג"א בדק בעצמו באותם הספרים ומביא את דבריהם מתוך הספרים שהיו כולם ברשותו. ואנו יודעים שהספר היה מצוי בספרייתו.⁸⁴ מלים אלו הן בדיוק המלים שהביאו את ר' וואלף היידנהיים לבאר את מהות הפיוט. נראה שלכל הפחות המג"א ידע שבעצרת נהגו לתרגם עשרת הדברות.⁸⁵

והנה, בסי' קמה נאמר דין ה'מתורגמן' ובסוף הסימן כתב המחבר שבזמן הזה לא נוהגין לתרגם ומיד לאחר מכן בסי' קמו כתב המחבר: "אסור לצאת ולהניח ס"ת כשהוא פתוח, אבל בין גברא לגברא ש"ד [=שפיר דמי]". וכתב בביאור הגר"א: "ואפי' בין פסוקא לפסוקא אסור דתיקו דאורייתא לחומרא. תר"י [תלמידי רבינו יונה] וטור. והשמיט הש"ע שאינו נוהג עכשיו שאין מתרגמין עכשיו ואין מפסיקין בין פסוק לפסוק".⁸⁶

אבל המגן אברהם העיר על כך: "אסור לצאת - אפי' בין פסוק לפסוק [טור]. ונ"מ בשבועות שאומרים אקדמות". דהיינו, אכן כיום אין מתרגמים, וכמו שכתב הגר"א, אבל עדיין דין זה נוגע פעם אחת בשנה – כאשר בשבועות אמרו אקדמות לאחר שהתחילו קריאת התורה, וכמו שמבואר בחזקוני שהובא בסי' תצד.

כאמור, לעניין אקדמות אנו יודעים שדברי הט"ז התקבלו במזרח אירופה ולא דעת המגן אברהם. בעוד שבאשכנז המשיכו עד הדור אחרון לשמור על המנהג הישן, כדעת המגן אברהם.

עוד על מחלוקת זו

כאמור, נראה שדעת הט"ז שניתן לחלוק על מהרי"ל ור' אייזיק טירנא, כאשר ההלכה הפשוטה מחייבת זאת. נראה שהמגן אברהם חולק על גישה זו. במקום אחר הוא כותב עיקרון כללי במנהגים, הלקוח מתוך שו"ת הרמ"א בשם מהרי"ק:

וכ' רמ"א בתשו'... בשם מהרי"ק... דאם נמצא המנהג באיזה פוסק אין לבטלו. אפי' בשעת הדחק אין לשנות מנהג, כדאמרי' בבבא בישן. ואפי' יש במנהג צד איסור אין לבטלו, כמ"ש מהרי"ק...⁸⁷

84 ראה: מג"א סי' קכה ס"ק ב' וזית רענן דף יט ע"ב, לח ע"ב, נ ע"ב, ע ע"א, פא ע"ב.

85 ר' מאיר א"ש, ב'זכרון יהודה', ירושלים תשנ"ז, עמ' פו, שכיוון מעצמו לביאורו של ר' וולף היידנהיים, ידע על הרעיון של התרגום בשבועות מתוך המג"א, כמו שהוא כותב שם.

86 ביאור הגר"א, סי' קמו. אגב יש לומר שהגר"א לשיטתו, השוללת אמירת פיוטים בכלל, לא מזכיר את אקדמות כלל. וראה מה שכתב ר' יעקב שלום סופר, תורת חיים, סי' קמו ס"ק א.

87 מגן אברהם, סי' תרצ, ס"ק כב. וראה שו"ת שער אפרים, זולצבאך תמ"ח, סי' י; ר' יוסף שטיינהרט, שו"ת

ואולי המג"א סובר שאפילו כיום שאין מתרגמים ולכאורה אמירת הפיוט היא הפסק, מ"מ יש מקור למנהג ולכן יש להותיר את המנהג על כנו ולומר אקדמות דווקא לאחר קריאת הפסוק הראשון. ובדרך אפשר יש להוסיף שזה תלוי בגישה של המג"א שמרבה להעתיק מספרי מנהגים אלו וגם מפרט ודן בפרטי מנהגים שונים ומתייחס אליהם בחיוב, לעומת הט"ז שאינו מרבה להביא מספרים אלו בחיבורו ואינו דן הרבה במנהגים כמו המגן אברהם.

'יצ"ב פתגם'

אמנם הערת הט"ז לא היתה רק על 'אקדמות' אלא גם על 'יצ"ב פתגם' שנכתב ע"י רבינו תם⁸⁸ ונאמר בקריאת התורה של שבועות ביום טוב שני של גלויות. וכך הוא כותב: "וגם ביציב פתגם שאומרים ביום שני אחר פסוק ראשון של הפטרה ראוי לנהוג כן, אלא שאין ההפטרה חמירא כ"כ כמו קריאת התורה".

גם במקרה זה כותבים האחרונים שזה היה פיוט של רשות למתורגמן, כמו אקדמות, אך במשך השנים שכחו ממנו, ולכן בתחילה אמרו אותו דווקא אחר שקראו פסוק אחד מן ההפטרה.⁸⁹ ואולם, מנהג אמירת תרגום להפטרה של שביעי של פסח ושבועות נהג אפילו לאחר תקופת הראשונים.⁹⁰ ראה למשל ב'מחזור כמנהג רומה' שנדפס ע"י שונצין קזאל מיורי בשנת

זכרון יוסף, פיורדא תקל"ג, סי' ה, ד"ה תשובה; ור' שמשון מורפורגו, שו"ת שמש צדקה, א, ונציה תק"ג, סי' יא דברים חשובים בעניין.

88 על מחבר 'יצ"ב פתגם': ר' מנחם קשענסקי, 'יצ"ב פתגם', הפלס ה (תרס"ה), עמ' 471-473; ר' דוידוון, אוצר השירה והפיוט, ב, מספר 3577; ר' ישעיהו זלוטניק, הצפירה, שנה 67 גליון 119, (1928) 24 מאי, עמ' 5; ר' שאול ח' קוק, עיונים ומחקרים, ב, ירושלים תשל"ג, עמ' 203-204; ר' ראובן מרגליות, עוללות, ירושלים תשמ"ט, סי' כג, עמ' 61-63; הנ"ל, נפש חיה, סי' תצ"ד, ובמילואים שם; יצחק מילויש, שירת רבינו תם, ירושלים תשע"ב, עמ' 54-51; ר' משה אייזיק בלוי, 'מיהו יהונתן ביציב פתגם', קולמוס 63 (תשס"ח), עמ' 16-18. E. Kanarfogel, *The Intellectual History and Rabbinic Culture of Medieval Ashkenaz*, 16-18. Detroit 2013, pp. 393-395.

בענין אמירת יציב פתגם ראה: אלכסנדר גרעניץ, 'השערה על דברים אחרים', המליץ שנה ג (1863) גלי' 12 עמ' 12 (192); פלמוני, 'יצ"ב פתגם', עלי הדס, אדעסא תרכ"ה, עמ' 107-105 [מאריך כדעת הט"ז]; יצחק אלבוגן, התפילה בישראל בהתפתחותה ההיסטורית, תל-אביב תשמ"ח, עמ' 144; עזרא פליישר, תפילות הקבע בישראל בהתהוותן ובהתגבשותן, ב, ירושלים תשע"ב, עמ' 1113, 1093; יונה פרנקל, מחזור לרגלים, שבועות, ירושלים תש"ס, עמ' 570-572; הנ"ל, פסח, ירושלים תשנ"ג, עמ' 632-634; ר' יצחק טעסלער, פניני מנהג, חג השבועות, מוסיף תשס"ח, עמ' תיז-תכ.

89 ראה: ר' מאיר א"ש, 'זכרון יהודה', ירושלים תשנ"ז, עמ' פו; ר' נתנאל חיים פאפע, 'מאמר על אקדמות', המאסף יא (תרס"ו) חוברת ג סי' כג, דף לט ע"ב-מ ע"ב; הנ"ל, 'אקדמות ויצ"ב פתגם', וילקט יוסף טו (תרע"ג) קונטרס יט, עמ' 149-148, סי' קע"ה; ר' פנחס שווארטץ, ניו יורק תשכ"ט, מנחה חדרשה, עמ' כט-ל; ר' יהודה ליב דאברזינסקי, שו"ת מנחת יהודה, פיעטרקוב תרפ"ח, סי' כג; ר' עזרא אלטשולר, שו"ת תקנת השבים, או"ח, בני ברק תשע"ה, עמ' קמד; ר' חיים טעסלער, מנהגי חג השבועות, לאנדאן תשע"א, נספח, עמ' ו-ז; הנ"ל, 'הפיוט יציב פתגם', בתוך: לוח דרכי יום כיור מונקאטש, לאנדאן תשע"ב, עמ' נז-טט.

90 מקור קדום למנהג זה ראה לשון תרגום שני אסתר ג, ח, ביחס לחג השבועות: "ומתרגמן בנביאיהון". [על חיבור זה ראה מה שכתבתי, פרשנות השלחן ערוך לאורח חיים ע"י חכמי פולין במאה הי"ז, חיבור לשם

רמ"ו, שם מופיע התרגום בקריאת הפטרה של פסח, ליום ראשון,⁹¹ שני,⁹² שבת חול המועד,⁹³ לשביעי,⁹⁴ שמיני של פסח,⁹⁵ ושבועות יום ראשון⁹⁶ ושני.⁹⁷

ראוי להביא דברי הב"ח שכתב לפרש דברי הטור בסי' קמה:

איכא למידק כיון דרבינו מסיק דישר מנהג שלנו שאין אנו רגילין לתרגם וכו' אם כן לאיזה צורך האריך לכתוב ואין הקורא רשאי לתרגם וכו' עד על ידי קטן כיון שאין נוהגים לתרגם ואפשר דבזמן רבינו היו נוהגים לתרגם הפטרות של פסח ועצרת כדי לפרסם הנס של פסח ומתן תורה ואף על פי שכל השנה לא היו מתרגמין כלל באלו ימים טובים היו מתרגמין וכן כתבו התוספות בפרק הקורא עומד (בדף כ"ד) בד"ה ואם היו והכי משמע מלשון רבינו שכתב שאין אנו רגילין לתרגם דהיה לו לומר שאין אנו מתרגמין אלמא דלפעמים מתרגמין כגון בפסח ועצרת אלא שאין אנו רגילין לתרגם בכל שבתות השנה. והשתא לפי זה ניחא דהאריך בדיני המתרגם אי נמי כתב דיני מתרגם כך למקצת מקומות שנוהגין לתרגם על פי מה שכתב רב נטרונאי.

קבלת תואר דוקטור אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשע"ה, עמ' 364].

על המנהג לתרגם ההפטרות בזמן הראשונים [בסוף], ראה למשל שו"ת תשב"ץ, ג סי' קכא: "שאלת שמנהג ארצכם לתרגם קצת הפטרה של פסח ושל עצרת בלשון ארמי ושירת דבורה בלשון הגרי ובפסח ועצרת המפטיר הוא המתרגם אבל שירת דבורה קורא אות' בלשון הקדש ומברך לאחר' ואחר הברכה חוזר ומתרגם אות' בלשון הגרי..." עיי"ש תשובתו.

על טעם המנהג לתרגם את ההפטרות של פסח ועצרת, ראה דברים חשובים אצל הנצי"ב, העמק שאלה, א, ירושלים תשס"ו, וישלח, עמ' קעט.

יש לציין שהמנהג לתרגם את ההפטרות הביא בעקבותיו לחיבור פירושים להפטרות, ראה למשל מרדכי גרנר, פירוש ההפטרות בכתב-יד בית המדרש לרבנים בניו-יורק 1012, עבודה לתואר מוסמך באוניברסיטת בר אילן, רמת-גן תשע"ה.

על עוד פיוטים ורשיות שאמרו לפני ההפטרות ראה: *Michael Klein on the Targums Collected Essays 1972-2002*, Leiden 2011, pp. 167-176.

וראה שו"ת מהר"ם פדואה, סי' עח: "ראיתי אשר חבר מעלתך לבטל מנהג קדמון בעירך אשר נהגו לקרות ביו"כ בהפטרות יונה ג' פסוקים הראשונים לבד בלשון הקודש ולתרגם אחר כך כל הנביא מראש ועד סוף בלע"ז יונית ולדלג אחר כך לקרא במיכה ג' פסוקים ולתרגם אותם..." וראה ר' ישראל אלגאזי, אמת ליעקב, ירושלים תשע"ב, עמ' רלא, אות כ.

91 'מחזור כמנהג רומה', שונצין קזאל מיורי רמ"ו, מהדורת פקסימיליה, ירושלים תשע"ב, דף 82 א-ב. וראה מה שכתב ר' יצחק יודלוב, 'המחזור כמנהג רומה דפוס שונצין', קובץ מחקרים על מחזור כמנהג בני רומה, בעריכת אנג'לו מרדכי פיאטלי, ירושלים תשע"ב, עמ' 19 הערה 32, ועמ' 27.

92 שם, דף 88א

93 שם, דף 90 א.

94 שם, דף 93 ב- 94 א.

95 שם, דף 97 א-ב.

96 שם, דף 136 א.

97 שם, דף 140 ב- 141 א. וכ"כ ראה במחזור כמנהג ק"ק רומה, שנרפס במנטובה שי"ז, ליד הפטרה של שבועות מופיע התרגום של ההפטרה.

לדעת כמה אחרונים נוהגים כדעת הט"ז⁹⁸ גם במקרה זה: 'שלחן שלמה',⁹⁹ 'שלחן ערוך הגר"ז'¹⁰⁰ והאדר"ת.¹⁰¹

מעניינת מסקנתו של המשנה ברורה: "והמנהג לומר אקדמות... קודם שמתחיל הכהן לברך... וכן המנהג כהיום בכמה קהלות. אכן יציב פתגם שאומרים ביום שני בעת קריאת הפטרה נתפשט באיזה מקומות לאמרו אחר פסוק ראשון של הפטרה".¹⁰²

98 יש לציין לדברי המקור חיים, סי' תצד, שאין אומרים בוורמייזא 'יציב פתגם' כלל.

99 שלחן שלמה, סעי' ד.

100 שלחן ערוך הרב, סעי' ז.

101 תפלת דוד, עמ' פה.

102 משנה ברורה, סי' תצד ס"ק ב.